

Intervju s dr. Mustafom Hasanijem, dekanom Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

ULAGANJE U NASTAVNI KADAR JE PRETPOSTAVKA SVIH USPJEHA

Razgovarao: Elvedin SUBAŠIĆ
INN Preporod
subasicelvedin@gmail.com

SAŽETAK: Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu (FIN) je najvažnija visokoškolska obrazovna ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Dekan FIN-a prof. dr. Mustafa Hasani u intervjuu govori o ulozi imama i mualima shodno njihovoj misiji, ali i očekivanjima društva u savremenom dobu, te izazovima u obrazovanju studenata ovog fakulteta koji su ujedno i kadar Islamske zajednice u BiH kao imami, hatibi, mualimi, nastavnici islamske vjeronauke u školama i profesori islamskih nauka. Pored usklađivanja nastavnog plana i programa s visokim naučno-obrazovnim standardima, zahtjevima vremena te potrebama Islamske zajednice radi organizacije vjersko-prosvjetnih aktivnosti u bosanskohercegovačkom društvu i dijaspori, tu su i izazovi adekvatnog razumijevanja različitih izraza subjektivne duhovnosti kod mladih koji ne nastoje svoju religioznost definirati u okviru institucionalnog tumačenja islama u Bosni i Hercegovini. Profesor Hasani se osvrnuo i na kontinuitet reformi na ovom fakultetu te novoj reformi visokog obrazovanja koju sprovodi Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Mustafa Hasani, reforma obrazovanja, Fakultet islamskih nauka, imam, mualim

NOVI MUALLIM: Časopis *Novi Muallim* obilježava stoti, jubilarni broj. U tom kontekstu osvrnut ćemo se na pojam mualim. Ko i šta bi mualim trebao biti u današnjem vremenu, shodno islamskoj tradiciji, tradiciji Bošnjaka, ali i izazovima savremenog doba?

HASANI: Želim vam prvo čestitati jubilej izlaska stotog broja časopisa. Simbolički gledano, stotica ne predstavlja samo dodavanje treće brojke dvocifrenom nego je pokazatelj trajanja i posvećenosti ostvarenju misije i cilja. Budući da dolazim s visokoškolske ustanove gdje izuzetno cijenimo

standard indeksiranosti naučnih časopisa posebno ističem tu činjenicu i izražavam molbu da nastavite održavati taj nivo. Indeksiranost časopisa jeste eksterna potvrda ispunjavanja određenog nivoa međunarodnih standarada. A nije li očekivano od M/muallima da podiže standarde?

Što se tiče Vašeg pitanja, više je mogućih pristupa odgovoru, ali bih želio naš razgovor početi s govorom o poziciji mualima u slici svijeta pokazanu kroz Objavu. Allah Svevišnji za Sebe kaže da je Odgajatelj, a slanje poslanika je najbolji metod božanskog odgoja čovječanstva. Poslanici,

opet, “nisu ljudi ideja nego akcije. Prenose poruku, ne tezu, a ni san.” (Shabbir Akhtar) Muhammed, a. s., za sebe kaže da je poslan kao mualim. Allah kao Milostivi Odgajatelj, Čija milost shodno kur’anskim, a posebno hadiskim prikazima je neuporediva s ljudskom, traži od odgajanika da u jednom trenutku kada se proces edukacije završi pokaže da li je lekciju naučio. U tome je zahtjevan prema ljudima pa se ne libi ni kazniti zbog slabog rezultata, jer pretjerano discipliniranje nosi opasnost koliko i безусловna blagost. Mualim, visoko pozicioniran u toj slici časnih uloga

i poslanja, trebao bi biti dovoljno motiviran da povjerenu ulogu vrši sa što više umijeća ali i motiviranosti. Stoga, nije dovoljno samo težiti da bude dobar mualim, nego da bude najbolji. Kur'anskim rječnikom rečeno, mualim može biti *salih* ali je bolje ako je i *muslih*. *Salih* je dobar čovjek, uvijek u/služan i spreman za pomoć, profesionalac koji ispunjava nastavnu normu, a *muslih* je neko ko sam daje više ali i traži više, ukazuje na pogrešno te poziva na konkretnu akciju da se naučeno primjeni. *Saliba* svi vole, poželjan je u kolektivu, a *musliha* baš i ne, jer ne prihvata komfor-zone, ne miri se s polovično urađenim poslom, mladom čovjeku postavlja ljestvicu više, očekuje da se mijenja, uči i radi više. Upravo zbog te svoje posvećenosti odgoju i obrazovanju *muslih* mualim pravi iskorake, odgaja zdravog, duhovno jakog pojedinca i generaciju momaka i djevojaka spremnih da izazove koriste kao prilike za uspjehe.

Kako ostvariti ovaj ideal u profesiji profesora ili učitelja? Od mualima se očekuje da ima duboko znanje o svojoj užoj oblasti, ali i šire uvide u brojna polja općeg znanja i kulture. Međutim, to nije dovoljno bez pedagoških znanja i usvojenih vještina. To što je neko dobro upućen u bioinženjering, medicinu, vjerske nauke, na znači da je po automatizmu vrstan predavač ili profesor. Koliko je nobelovaca koji nisu nikada radili na univerzitetima ili za katedrama jer nisu bili vrsni predavači. Baška je inženjer mašinstva, a baška profesor mašinstva. Profesor je poput muftije, gdje svaki poznavalac pa i vrhunskog stepena znanja šerijatskog prava i njegovih nauka ne mora po automatizmu biti i dobar muftija. Jer posao za katedrom ne znači samo "održati" predavanje nego pedagoškom vještinom i umijećem učiniti da lekciju studenti razumiju i to znanje usvoje. Mualim, ali i muftija, govori onoliko koliko je studentu dovoljno, a ne sve što zna o određenoj temi.

U kontekstu islamskog pedagoškog rada mualim obrazuje, ali i odgaja,

prenosi znanje, ali i gradi samopouzdanje. Složit ćemo se da su današnje generacije drugačije od prethodnih, da traže brza i instant rješenja, bez ozbiljnijeg sagledavanja posljedica i analiza vlastitih odluka, lahko gube fokus i sl. ali oni su samo sinovi i kćeri svoga vremena, jer svako vrijeme ima svoja obilježja. Obrazovati i odgajati su stalne vrijednosti i zadaće. Kako se generacije mijenjaju tako se i pedagoške vještine i znanja trebaju usvajati i unapređivati, ali ciljevi i poslanje mualima ostaju trajni.

Ako bih trebao sumirati ulogu mualima danas onda bih mogao reći da mualim razumije: a) temeljne vrijednosti i ukupnu poruku islama upućenu čovjeku; b) savremenog čovjeka sa svim njegovim slabostima, vrlinama ali i potencijalima; c) i spreman je u situaciji preplavljenosti brojnim

destraktorima s čovjekom, studentom, učenicom empatično podijeliti islamske vrijednosti i duhovnost.

Problem identifikacije s Islamskom zajednicom, tradicijom, mezhebon

NOVI MUALLIM: Nakon višegodišnje angažiranosti različitih vjerskih i ideoloških grupacija, naročito na internetu, u tumačenju islama, primijetite li promjene u percepciji studenata kada je riječ o određenim temama u islamu? Koje teme i dileme, te lični pogledi dominiraju u njihovom interesovanju za vjeru?

HASANI: Vi ste, Elvedine, na stranicama *Preporoda*, kao i kolega Hasan Hasić, pisali o ovim temama i zahvalan sam vam na istraživanjima i aktualiziranju pitanja šta to mlade

interesuje u/o vjeri, a posebno kod učenika naših medresa. Nama dostupna međunarodna istraživanja odnosa mladih i religije pokazuju jedan globalni fenomen da kod mladih imamo pojavu povećanja religioznosti, ali ne i povećanja vjerske prakse. S druge strane, pripadanje nekoj religijskoj, ideološkoj grupi ili zajednici je vrlo često "pripadanje bez vjere", što otvara brojna pitanja i dileme. Kada su u pitanju nove generacije naših studenata, tu imamo jednu obrnutu situaciju koju možemo samo u svrhu ovog razgovora opisati kao "vjerovanje bez pripadanja". Ne dovode u pitanje vjerovanje, ali su vrlo često u vlastitim dilemama pripadanja i identifikacije s Islamskom zajednicom, tradicijom, mezhebon, organiziranjem zekata, normiranim vjerskim vjenčanjem i sl. I dok ranije generacije oko pitanja identifikacije nisu imale dilema, danas mladi imaju otpor prema tradicionalnim autoritetima, a što se ogleda u, recimo, tome da se za lične potrebe obraćaju portalima za tumačenje vjerskih pitanja mimo Islamske zajednice, zvaničnih institucija, svojih profesora, odnosno skloniji su traženju alternative u odnosu na ono što im se nudi. Naravno, ne želim da sudim jer mladost treba sama da progovori vlastitim jezikom, ali ukazujem da je ova pojava izraženija u odnosu na neka ranija vremena i da je bitna karakteristika novih generacija. U velikom broju slučajeva i ove dileme su samo prolazna faza, što, opet, vidimo iz života naših svršenika.

Da podsjetim da smo na Fakultetu u oktobru imali međunarodnu konferenciju na kojoj je jedan od četiri temata o kojem se diskutiralo bio pod naslovom "Vjera i mladi", jer nas kao naučnu instituciju interesuju savremena istraživanja o ovoj temi a, kao pedagošku, svakako dostignuća koja se nude u tim radovima. U razgovorima koje smo vodili na Dekanatu s rukovodiocima katedri, a u cilju predlaganja projekta za iduću godinu bila je i ova tema, ali smo prednost dali drugoj temi samo zbog racionalizacije preuzetih obaveza uslijed

prevelikog opterećenja nastavnika i saradnika. Drugim riječima, odustali smo od ove teme za iduću godinu iz potrebe ekonomisanja s mogućnošću naših profesora u odnosu na obaveze koje preuzimamo.

Nastava na sedam aktivnih studijskih programa

NOVI MUALLIM: Na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu (FIN) obrazuju se upravo mualimi, a pod ovim pojmom podrazumijevamo sve titule koje se ovdje stječu. U kakvim uslovima FIN djeluje, kakvi su sadašnji njegovi kapaciteti, od infrastrukture do broja nastavnika pred kojima je u zadnje vrijeme i veliki izazov administrativne prirode?

HASANI: Mi smo relativno mali kolektiv i osjeti se kada je neko odsutan zbog bolesti, porodijskog ili je pod pritiskom da završi svoje obaveze napredovanja i pisanja istraživačkih radova i projekata. Pri tome su očekivanja od nastavnog kadra dvostruka: da istražuju kako struka i nauka zahtijevaju i da budu na usluzi džematima i zajednici. To nije nemoguće, ali zahtijeva dodatni napor. Nama je važno da je interes studenata zadovoljavajući i to nam je najdraža evaluacija našeg rada. Mi do sada nismo imali manjak zainteresiranih za upis na naš fakultet za razliku od nekih fakulteta na UNSA, pa i šire. Zaista s ponosom ističemo podatke da svršenici Fakulteta obavljaju odgovorne zadaće imama u bosansko-hercegovačkim i džematima bošnjačke dijaspore, te nastavnika/profesora islamske vjeronauke u vrtićima, osnovnim i srednjim školama. Jedan broj svršenika Fakulteta rade kao profesori predmeta islamskog područja u medresama te kao odgajatelji u učeničkim i studentskim domovima Islamske zajednice. Naravno, ima ih i koji rade druge poslove za koje ih nismo školovali, ali to je druga priča.

Što se tiče prostornih kapaciteta, možemo reći da situacija nije loša, ali da imamo sve izraženiju potrebu za novim prostorima i infrastrukturom.

Skrećem pažnju na to da se na FIN-u nastava izvodi na sedam aktivnih studijskih programa na tri ciklusa studija, dodiplomskom, master i doktorskom studiju. Trenutno smo na gornjoj granici zadovoljenja naših infrastrukturnih i materijalnih potreba uslijed problema malih učionica, nedostatka prostora za radionice, profesorskih kabineta, pristupa bazama podataka i sl. Veliki broj tih problema rješavamo u hodu. Najbolji pokazatelj jeste pandemija. Platformu za učenje na daljinu razvili smo i instalirali još 2017. a u cilju priprema za pokretanje master programa na engleskom jeziku radi lakše komunikacije sa studentima izvan Sarajeva. Kada je došla pandemija, kao jedan među rijetkim fakultetima na UNSA, mi smo bili spremni i odmah smo prešli na *online* nastavu. Platformu i danas mnogo koristimo, a nastavu održavamo u učionici i direktno *online* preko platforme za vanredne i studente koji su spriječeni da prisustvuju nastavi u učionicama.

Fakultet, prema sadašnjim uvjetima, raspolaže sa zadovoljavajućim ljudskim resursima koji, uz angažman određenog broja spoljnih saradnika sa drugih fakulteta/univerziteta, omogućavaju neometano odvijanje nastavno-naučnog procesa. Pojedini nastavnici imaju više od propisane norme nastavnih sati, a u budžetu i dalje nedostaju sredstva za zaposljavanje nekoliko stručnih saradnika u nastavi i administraciji čija radna mjesta su predviđena Pravilnikom o sistematizaciji.

Najbolji među diplomiranim studentima Fakulteta, shodno nastavno-naučnim potrebama i budžetskim mogućnostima Fakulteta, mogu dobiti priliku da budu angažirani kao univerzitetski asistenti u islamskim naukama te da, kroz dalji razvoj pedagoških i istraživačkih vještina, u perspektivi nastave raditi kao univerzitetski profesori islamskih nauka.

Administracija i administrativni poslovi su zaista veliko, pa i sve veće opterećenje u radu nastavnog i stručnog osoblja. Nekada je visoko obrazovanje bilo slabo normirano. Sada

je možda i prenormirano. Puno je administrativnih obaveza, posebno na FIN-u koji pored Univerziteta ima obaveze i prema osnivaču. Čini nam se da nisu sve administrativne obaveze nužne, ali dok su propisane, moramo ih provoditi, u protivnom bismo ušli u zonu pravnog nihilizma. Dok se bavimo administracijom, tješe nas dva saznanja. Jedno je da nema održivih institucija bez uređene administracije i drugo da se na administrativne obaveze žale i naše kolege s uglednih univerziteta.

Pred nama su izazovi održavanja postojeće zgrade koja je muzejske vrijednosti i po kojoj smo postali prepoznatljivi, što je samo po sebi impresivno, ali je u isti moment i otežavajuća okolnost budući je u kategoriji objekata pod zaštitom države. Zbog nedostatka prostora u glavnoj zgradi koristimo susjednu zgradu Gazi Husrev-begovog mekteba, a nastavu izvodimo i u Centru za Kur'an i sunnet, smještenom nedaleko od Vijećnice. Izgradnju ove zgrade smo nedavno uspjeli završiti i time kultivirati Halačevića vakuf uz veliku podršku brojnih naših vakifa. Posebno nas raduje da studenti imaju priliku stanovati u našem Studentskom domu kojeg smo na upravljanje predali Studentskom centru. Pred nama stoji veliki posao izgradnje dodatnog objekta preko puta zgrade Fakulteta na prostoru kojeg smo već kupili i nadam se da će tada biti dovoljno prostora i za širenje naših edukacijskih programa u pravcu internacionalizacije studija na arapskom i engleskom jeziku kroz razvijanje međunarodnih studijskih programa.

FIN i drugi islamski fakulteti u svijetu

NOVI MUALLIM: Da li je do sada bilo poređenja kurikuluma i općenito FIN-a s drugim sličnim reprezentativnim islamskim fakultetima u svijetu? Zašto se izbjegava reforma studija prema kojoj bi se već od treće godine studenti specijalizirali u određenoj naučnoj oblasti?

“Nažalost, znalo nam se desiti da na poziv za slanje sugestija u vezi s nekim programom dobijemo odgovor samo jednog muftije. Međutim, mi svoj rad ne možemo prilagođavati mišljenjima koja se iznose na neshužbenim forumima. Osim toga, treba imati u vidu da je Rijaset IZ BiH 2014. usvojio Strategiju razvoja visokog obrazovanja za koju, koliko je meni poznato, nikada nije organizirano praćenje primjene niti imamo informaciju da se na nekim zvaničnim forumima raspravljalo o tome da li kurikulu mi Fakulteta korespondiraju usvojenim strateškim ciljevima.”

HASANI: U pravu ste. Poređenje je inače jedan od pouzdanijih načina procjene i spoznaje pa i u ovom našem poslu. FIN-ov kurikulum je od početka bio rezultat poređenja i učenja iz iskustava drugih. Tome svjedoči naš arhiv u kome čitamo o prikupljanju NPP drugih islamskih fakulteta prilikom revizija NPP-a ili uvođenja novih studijskih ciklusa i programa. Drugi način poređenja koji kontinuirano radimo jeste kroz postupke stručnog i akademskog priznavanja inostranih visokoškolskih kvalifikacija na polju islamskih nauka/islamske teologije i islamske religijske pedagogije. Fakultet na ovaj način ostvaruje kontinuiran uvid u ciljeve, strukturu i sadržaj nastavnih planova i programa islamskih fakulteta, centara i instituta u različitim dijelovima svijeta. Taj uvid pruža nam priliku da vršimo usporedbe između studijskih programa Fakulteta i srodnih studija u drugim dijelovima svijeta (zemlje EU, Jugoslovenska Evropa, Turska, Bliski istok itd.) te dođemo do zaključaka koji su za nas značajni iz nekoliko razloga. Prvo, da bismo osigurali relevantnost naših studijskih programa kroz njihovu usklađenost s najnovijim dostignućima na polju islamskih studija u svijetu. Drugo, da bi Fakultet afirmirao svoju važnu ulogu na polju islamskih studija u međunarodnim okvirima, posebno u evropskom prostoru visokog obrazovanja. Konačno, uporedivost sa srodnim studijskim programima u svijetu nameće se kao jedan od kriterija za akreditaciju studija.

Nedavno je prof. Ahmet Alibašić, prodekan za nastavu Fakulteta,

uradio vrijednu komparaciju naših studijskih programa s preko trideset NPP-a islamskih teoloških studija. Rezultati njegovog istraživanja ukazuju na to da u pogledu strukturalne zastupljenosti naučnih grana (kiraet, tefsir, hadis, akaid, fikh, islamska civilizacija, islamska filozofija i dr.) ne postoje značajnija odstupanja naših programa u odnosu na renomirane tradicionalne i savremene islamske visokoobrazovne ustanove u svijetu. Štaviše, naši programi imaju određene komparativne prednosti, koje se ogledaju u većoj zastupljenosti predmeta iz društvenih nauka (filozofija, pedagogija, psihologija i dr.) i stručne prakse (imamsko-mualimska praksa, metodička praksa, praktikum), pri čemu je ova druga komponenta odraz činjenice da školujemo kadar za potrebe Islamske zajednice.

Specijalizacija je nešto o čemu smo razgovarali i na šta smo mi spremni. Pitanje je pažljive procjene koliko je našem “tržištu rada”, tj. Islamskoj zajednici potreban kadar sa specijalizacijom. Ilustracije radi, Studijski program islamske teologije traje osam semestara unutar kojih je zastupljen širok spektar predmeta koji pripadaju islamskom, jezičkom, psihološko-pedagoškom i didaktičko-metodičkom, kao i širem društveno-humanističkom području, a koji sveukupno treba da omoguće razvoj kompetencijskog profila svršenika za obavljanje multidimenzionalne uloge imama u savremenom dobu. Nasuprot tome, stvarne potrebe za kadrovima koji će steći specijalističko obrazovanje u pojedinim

granama islamskih nauka ograničene su na zanimanja muftije, profesora predmeta islamskog područja u medresama (muderisa), te univerzitetskih asistenata i profesora islamskih nauka, pri čemu imamo u vidu da je u okviru ustanova Islamske zajednice relativno mali broj radnih mjesta u okviru ovih zanimanja.

Pitanje specijalizacije je otvoreno i dalje će ga trebati dobro analizirati. Recimo, jedno rješenje bi moglo biti koncentracija koja bi se postigla uvođenjem većeg broja izbornih predmeta u strukturu studijskih programa, što bi omogućilo studentima da uzmu nekoliko predmeta više u oblastima koje ih posebno zanimaju, a kao zajednica imali bismo kadar koji posjeduje donekle različite kompetencije. Druga mogućnost, koju je prirodnije očekivati, jeste specijalizacija na drugom ciklusu studija (master islamskih studija), a osobito na trećem ciklusu studija (doktorski studij iz islamskih nauka). Mogućnosti ima i to je važno potcrtati. Međutim, pri tome treba imati na umu da su mnogi zahtjevi za uvođenje ovih ili onih predmeta opravdani ali bismo tada morali naš studij produžiti za makar jednu ili dvije godine, što i jeste slučaj u Turskoj i Njemačkoj. Pitanje je jesmo li spremni za taj iskorak u vremenu kad ne možemo da nađemo imame ni s tri godine studija. O svim tim dilemama treba kontinuirano razgovarati. Sretna je okolnost da regulatorni okvir nudi brojne mogućnosti kada se pažljivo analizira stanje i zna šta se želi postići izmjenama. Potrebno je definirati projekciju stvarnih potreba Islamske zajednice te na osnovu te projekcije kreirati promjene. Fakultet je spreman prilagoditi svoje kapacitete takvoj strategiji.

Tražili smo da vidimo da li nam je nešto promaklo, neka primjedba na naš rad

NOVI MUALLIM: Postoje mišljenja da se kurikulumi na fakultetima Islamske zajednice, koliko god kvalitetni

bili, nisu razvijali sistematski s jasnom vizijom i strategijom Islamske zajednice. Uglavnom, kakve reforme su do sada sprovedene na FIN-u i Vaše mišljenje o novoj, započetoj reformi visokog obrazovanja Islamske zajednice u BiH?

HASANI: Vjerujem da sveukupno FIN radi dobar posao. Uostalom, danas su na najvišim pozicijama u IZ svršeni FIN-a, da ne licitiram. Ali očito smo zakazali u komuniciranju svojih rezultata i uopće načina na koji jedna akademska institucija prezentira svoj rad našoj muslimanskoj javnosti. To je ostavilo prostora za neke paušalne ocjene koje ne mogu izdržati ozbiljno propitivanje. Neću kazati da se nema šta doraditi i unaprijediti, ali odgovorno tvrdim da grube diskvalifikacije ne stoje.

Kada je počela reforma o kojoj govorite mi smo se vratili unazad na planove i izvještaje o radu FIN-a u posljednjih 9 godina. Tražili smo da vidimo da li nam je nešto promaklo, neka primjedba na naš rad, sugestija koja je data, a da je nismo usvojili i sl. Ti planovi i izvještaji, kurikulumi koje smo usvajali na našim revizijama NPP-a su usvajani na svim forumima, prije svega na Vijeću Fakulteta, pa na Upravnom odboru Fakulteta, a potom od strane osnivača. Usvajani su uz pohvale, neku sugestiju i tehničku primjedbu. I mimo toga, i formalno i neformalno smo tražili sugestije od različitih instanci, pojedinačno, i kad god smo ih dobili, krajnje ozbiljno smo ih razmotrili. Mi smo 2013. zaključili da imamski program više ne daje rezultate i dvije godine nismo izvodili nastavu na njemu, ali smo ga promptno aktivirali na traženje Rijasetu. Jedan od argumenata kojim se opravdavalno ponovno pokretanje imamskog smjera je glasilo da je tadašnjih 19 glavnih imama bez fakultetske diplome. Kada smo ponovo otvorili program, od njih 19 samo su se trojica upisala na studij. Odluka da se ponovo aktivira ovaj smjer je takva kakva jeste, ali nije korektno da samo FIN snosi odgovornost što taj program nije u

potpunosti ispunio očekivanja nakon ponovnog pokretanja.

Kada je uveden imamski smjer na Fakultetu, uvedeni su predmeti kojih ranije nije bilo, pa smo tražili mišljenja, otvorili diskusije o tome kako uraditi kurikulume. Sjećam se da je kolegi Feridu Dautoviću, kao tadašnjem glavnom imamu MIZ Sarajevo, i meni dat zadatak da uradimo plan za novi predmet Imamet. Organizirali smo savjetovanje na Fakultetu na kojem je prisustvovalo više glavnih imama iz Bosne i Hercegovine i dijaspore uz prisustvo još nekih ljudi iz Islamske zajednice za koje smo procijenili da nam svojim iskustvom i znanjem mogu pomoći. Ta savjetovanja su bila osnov za izradu programa. Kad je jedan raniji direktor Uprave za vjerske poslove ukazao da nam svršeni ne vladaju metodikom mektepske nastave, uveli smo predmet kojim smo to nastojali nadoknaditi. I tako dalje. Nažalost, znalo nam se desiti da na poziv za slanje sugestija u vezi s nekim programom dobijemo odgovor samo jednog muftije. Međutim, mi svoj rad ne možemo prilagođavati mišljenjima koja se iznose na neslužbenim forumima. Osim toga, treba imati u vidu da je Rijaset IZ BiH 2014. usvojio Strategiju razvoja visokog obrazovanja za koju, koliko je meni poznato, nikada nije organizirano praćenje njene primjene niti imamo informaciju da se na nekim zvaničnim forumima raspravljalo o tome da li kurikulumi Fakulteta korespondiraju usvojenim strateškim ciljevima. Mi smo nedavno uradili analizu našeg rada shodno spomenutoj Strategiji i na Vijeću usvojili zaključak po kojem je Fakultet ispunio većinu ciljeva definiranih Strategijom.

Što se tiče aktualne reforme o kojoj govorite, mi smo nedavno saznali s kakvim prijedlozima će Uprava za nauku i obrazovanje izaći pred fakultete na zakazanom savjetovanju u decembru. Možemo reći da se ne radi o radikalnim zahvatima u studijske programe i izmjenama NPP-a kakvi su bili najavljivani na prvim

“*Ako bih trebao sumirati ulogu mualima danas, onda bih mogao reći da mualim razumije a) temeljne vrijednosti i ukupnu poruku islama upućenu čovjeku; b) savremenog čovjeka sa svim njegovim slabostima, vrlinama ali i potencijalima; c) i spreman je u situaciji preplavljenosti brojnim distraktorima s čovjekom, studentom, učenicom empatično podijeliti islamske vrijednosti i duhovnost.*”

sastancima s početka ove godine. Prijedlozi za uvođenje novih predmeta su razložni i razumijem logiku predloženih novih predmeta, ali to nije jednostavan posao jer se ne mogu matematički uvoditi i isti broj njih izbaciti iz NPP-a budući da je u dobrom procentu sadržaj predloženih novih predmeta već uključen u postojeći NPP. Znači, i mi imamo prijedloge dopuna, ali i drugačiju organizaciju uvođenja novih predmeta. Pošto nemamo puno prostora na raspolaganju, navodim kao primjer jedan naš prijedlog: smatramo da se ne treba fokusirati samo na dodiplomski studij nego predlažemo da se dodiplomski i master program posmatraju sadržajno integrirano i time umjesto četiri dobijamo još jednu godinu za reviziju čime dodatno rasterećujemo pritisak reforme s četiri na pet godina. Mi smo i do sada studij na oba ciklusa posmatrali sadržajno integriranim budući da smo na prve dvije godine imali tzv. uvodne predmete, na trećoj i četvrtoj godini studija pregledne predmete, a na master programu problemske tj. tretirali smo teme iz savremenosti, kao što su savremene tefsirske, hadiske, fikhske teme itd.

Kada je u pitanju prijedlog za izbacivanjem postojećih predmeta želim izraziti neslaganje s prijedlogom za svođenjem predmeta Kiraet s četiri na dva semestra. Ovo je značajna redukcija i ako se pogledaju reforme koje su vođene zadnjih decenija na Fakultetu, one su po pitanju Kiraeta išle k tome da se smanjuje fond sati. Dodamo li tome da je i u medresama smanjen fond sati uz argument da će se iz Kiraeta imami dodatno osposobljavati na Fakultetu, onda uviđamo problem i negdje smo se izgubili. Također, smatram

da je greška posmatrati kiraet samo kao vještinu, jer je on i nauka ali i umjetnost. Priznajem da smo mi na Fakultetu trebali upravo tu dimenziju umjetničkog u kiraetu afirmirati u IZ i njenom obrazovnom sistemu, jer je umjetnost pored naučnog, nastavničkog i istraživačkog aspekta sastavni dio ne samo rada već života i misije univerziteta. Univerzitet koji pretendira da obuhvati cjelinu ljudskog naučnog i umjetničkog dostignuća u svom sastavu fakulteta ima korpus akademija umjetnosti. Kako izgleda doktorat iz harmonike?

Ako kiraet svedemo samo na vještinu učenja, što on kod većine učenika i studenata i jeste, i to argumentiramo činjenicom da muslimani i mimo medrese i islamskih fakulteta stižu zvanja hafiza, a neki su vrlo vješti kao učači u kiraetima i mekamima, onda trebamo povući paralelu sa sistemom idžazetname iz tradicionalnih islamskih disciplina poput tefsira, hadisa, itd. koji je također priznat sistem ali je vaninstitucionalan u isti moment. Da li zbog mogućnosti vaninstitucionalnog dobijanja certifikata o kompetenciji (idžazetnama) iz tefsira znači da trebamo reducirati fondove sati iz tefsira i tako redom iz drugih vjerskih predmeta!?

Da potcrtam, reforme su važne i nužne. Kada je u pitanju aktualni proces reforme smatram da je opravdan i potreban, jer zahvata cijeli visokoškolski obrazovni sistem IZ. Također smatram da su prijedlozi koje smo dobili logični. Posebno smatram vrijednim da ćemo imati priliku da razgovaramo i na sastanku iznesemo i svoje viđenje, ideje i prijedloge u cilju dolaska do boljih rješenja. Nadam se da prijedlozi koje smo dobili nisu zapakovani i isključivi.

Rješenja za pomanjkanje interesa za imamsku službu negdje su drugdje

NOVI MUALLIM: Da li i Vi smatrate da će se reformom studija povećati broj zainteresiranih za imamski posao, iako imamo pokazatelje da se osobe ne žale na težinu studija, koji su završile stotine imama, već na status imama u Bosni?

HASANI: Ne bježimo da ponesemo svoj dio odgovornosti za pomanjkanje interesa za imamsku službu u nekim džematima, ali mislimo da su ključevi rješenja negdje drugo, prije svega u socijalnom i radno-pravnom statusu imama. Ne govorimo ovo olahko, već svoj stav temeljimo na studijama i analizama koje smo kao FIN provodili ili u njima učestvovali tokom proteklih godina: samoevaluacija studijskih programa, studija o kompetencijama (*Studija o kompetencijama kadrova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: od stečenih ka potrebnim kompetencijama*, Sarajevo, 2022), studija o stresu kod imama (*Aid Smajić, Radni stres kod bosanskohercegovačkih imama: stanje, uzroci i suočenje*, Sarajevo, 2022), razgovori s imamima, glavnim imamima, muftijama i predsjednicima medžlisa prije pokretanja mastera imameta. Iz svih tih studija i razgovora smo ponešto naučili i na osnovu njih mijenjali svoje planove i pristupe. Oni, međutim, ne ukazuju na to da je uzrok problema koji ste spomenuli kod nas. Konačno, kao rezultat tih analiza mi smo predložili transformaciju studija za imame, donošenje standarda zanimanja, itd.

Reformom studijskih programa moguće je djelimično utjecati na rješavanje spomenutog problema. U tom cilju zalažemo se, s obzirom na sadašnje potrebe i okolnosti Islamske zajednice i njenih džemata, za transformaciju šestosemestralnog Studijskog programa za imame, hatibe i mualime u trosemestralni Stručni studij imameta (dva semestra nastave i jedan semestar stručne imamsko-mualimske prakse). U okviru ovog

studija svršenci medresa bi u kraćem vremenskom okviru mogli steći minimum potrebnih znanja, vještina i kompetencija za obavljanje poslova imama u manje zahtjevnim kategorijama džemata. Istovremeno, Studijski program islamske teologije, kao temeljni studijski program Fakulteta, školovao bi kadrove za zanimanje imama u više zahtjevnim kategorijama džemata koji pružaju veći obim vjerskih usluga. Mi osluškujemo sve signale koji do nas dopiru. Kad naši studenti odu vani na razmjenu, često nam se jave i kažu: *Pa, čujte, možda smo u nekim segmentima i bolji od drugih.*

Nikad se nije sve moglo naučiti na fakultetu

NOVI MUALLIM: S obzirom na to da je FIN sproveo određena istraživanja, koja su uključivala i mišljenja i stavove bivših studenata, te na Vaš višegodišnji angažman u Islamskoj zajednici koji podrazumijeva i uvid u rad studenata u BiH i dijaspori, Vaše lično mišljenje: koje su nužne specifične reforme koje bi FIN mogao implementirati kako bi poboljšao akademsku izvrsnost i profesionalnu spremnost svojih studenata?

HASANI: U pravu ste kada je u pitanju metodologija rada, pogotovu kod većih intervencija u nastavne planove i programe jer su posljedice takvih zahvata dugoročne i zahtijevaju dodatan oprez. Nauka kao objektivizirano, logički i metodološki izvedeno znanje, traži da planove i odluke baziramo na činjenicama dobivenim kroz naučno utemeljene istraživačke projekte. Šta nam ide u prilog u trenutnoj situaciji? Pa ide nam u prilog da takvih istraživanja imamo, a jedan od tako urađenih projekata je već spomenuta *Studija o kompetencijama* objavljena 2022. što znači da su njeni rezultati vrlo svježi. Da spomenem samo okvirne podatke. *Studija o kompetencijama* je projekt koji je realiziran u saradnji Uprave za obrazovanje i nauku Rijasetu u BiH i Fakulteta islamskih nauka. Na njemu je radila grupa naših

profesora u periodu dvije godine, od 2018. do 2020. Istraživanjem je ispitivan veoma reprezentativan broj: 240 imama, 174 nastavnika islamske vjeronauke i 33 muderisa. Sama studija je napisana na preko 200 stranica teksta. Navedeni podaci sami po sebi govore o relevantnosti nalaza koji su navedeni u ovoj studiji.

Javnost želim upoznati i s još jednim aspektom rada Fakulteta. Fakultet ima uspostavljene procedure unutaršnjeg osiguranja kvaliteta o čijem provođenju brigu vode Odbor za osiguranje kvaliteta i prodekan za kvalitet. Kroz redovne semestralne evaluacije nastave, periodične evaluacije studijskih programa, evaluacije kvaliteta procesa podrške nastavi i naučnoistraživačkom radu tj. rada administracije i stručnih službi Fakulteta, vrednovanje upravljačkih procesa i dr. kontinuirano se radi na unapređenju kvaliteta rada Fakulteta, uključujući nastavu i u smislu razvoja kompetencija i akademske izvrsnosti kod studenata.

Uprava za nauku i obrazovanja je nedavno završila posao izrade standarda zanimanja sa standardom kvalifikacija i u formi nacrtu su isti usvojeni na sjednici Rijasetu i stavljeni u dalju proceduru prema Vijeću muftija. Pred nama na Fakultetu je vrlo važan proces usklađivanja naših NPP-ova sa ovim standardima. Pojednostavljeno rečeno, kad znamo profil tzv. standard zanimanja, radnog mjesta, onda obrazovna ustanova pravi nastavni plan po kojem svršenic odrednog studijskog programa treba steći potrebne stručne kvalifikacije za obavljanje tog posla. Tako smo i mi nakon što su izrađeni standardi zanimanja i kvalifikacija pokrenuli proces revidiranja studijskih programa tako da njihovi ishodi vode do kompetencija koje su navedene u standardima zanimanja. Recimo to ovako, nastavnik islamske vjeronauke treba da na studiju obradi sve teme koje će u vršenju posla nastavnika islamske vjeronauke raditi u nastavi s učenicima. Važno je da ispoštujemo usvojenu metodologiju

do kraja i ne vraćamo se na stare načine izrade NPP-a gdje su neki drugi osim stručnih rezona bili presudni. Poslije toga se nadamo da ćemo se moći posvetiti podizanju kvaliteta načina na koji se ti programi izvode, od imamsko-mualimske i metodičke prakse do učenja.

Univerziteti i fakulteti su danas vrlo osjetljivi na promjene i potrebe koje se stalno ili povremeno javljaju u društvu i shodno tome reaguju i nude različite edukativne programe tzv. cjeloživotnog učenja. I mi smatramo da je potrebno razvijati takve programe cjeloživotnog učenja prilagođene za rad u dijaspori, urbanim, ruralnim područjima, rad sa mladima, sa starijim osobama. Nikad se nije sve moglo naučiti na fakultetu a posebno ne može danas kada su promjene svakodnevne. Rekao bih da imamo bogato iskustvo realizacije takvog programa pod nazivom "Uvod u izučavanje islama" (ranije: "Diploma u islamskim naukama") kojeg u kontinuitetu izvodimo više od 20 godina, a prije dvije godine smo uspjeli kroz stepenovanje napraviti prvi i drugi ciklus ovog programa. Isti je priznat i od Univerziteta u Sarajevu pa se polaznicima priznaju i ETCS bodovi.

Programe cjeloživotnog učenja za naše kadrove ne možemo realizirati sami, niti to želimo, bez saradnje s upravama Rijasetu, muftijstvima i svim relevantnim faktorima jer ovakav zadatak prevazilazi okvire samo obrazovne institucije.

Izostala je obećana podrška u smislu promocije programa u EU/zemljama bošnjačke dijaspore

NOVI MUALLIM: Prije desetak godina jedna od uprava u Rijasetu IZ je imala obavezu s FIN-om organizirati studij ili program pri FIN-u za imame i vjerske lidere koji bi djelovali u Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji i Evropi, kako bi džemate i islamske centre preuzimale osobe koje poznaju više jezika, normativnu kulturu određenih zemalja te bili

budući vjerski lideri našim džematima u dijaspori. Šta se desilo s tim pokušajima i Vaše mišljenje o izvođenju dijela redovne nastave na arapskom i engleskom jeziku?

HASANI: Ne sjećam se da je to tako bilo formulirano, ali jesmo uz suglasnost Rijaseta i Uprave za vanjske poslove uz veliki entuzijazam 2018. pokrenuli Master islamskih studija "Islam u Evropi" na engleskom jeziku. Izostala je obećana podrška u smislu promocije programa u EU/zemljama bošnjačke dijaspore. Među upisanim studentima nije bilo imama iz dijaspore, a to nam je bila jedna od ciljnih skupina. Osim toga, manji dio nastavnog osoblja uzeo je učešća u realizaciji plana nastave na ovom studiju, zbog preopterećenosti u nastavnim obavezama na redovnom studiju na bosanskom jeziku. Pokazalo se da bi za uspjeh studija na engleskom jeziku bilo neophodno: (a) da se određeni broj nastavnika Fakulteta posveti realizaciji nastave samo na engleskom jeziku, ostvarujući na tom programu nastavnu normu; (b) da Uprava za vanjske poslove uloži više napora na promociji studija u dijaspori; (c) da se osigura veći budžet za studij; (d) da se dio studija realizira uz učešće muslimanskih predstavnika akademske zajednice i stručnjaka iz prakse iz dijaspore; (e) da se najvažnija naučna djela aktualnih profesora Fakulteta prevedu na engleski jezik te da se na taj način "bosanska interpretacija i iskustvo islama" učine dostupnim studentima i široj akademskoj javnosti.

Nažalost, obećana podrška ovom programu je izostala, a onda je nastupila pandemija pa smo taj program obustavili i nismo ponovo pokrenuli jer nam trenutno to nije prioritet. A nema sumnje da je izvođenje dijela nastave na engleskom i arapskom pretpostavka za bolje ovladavanje literaturom na ta dva za islamske studije najvažnija jezika i ostvarivanje saradnje s kolegama u svijetu. Arapski jezik je nezaobilazan u kontekstu islamskih nauka, ali smatramo da nema potrebe niti opravdanosti za pokretanjem studija isključivo na

“Ne bježimo da poneseo svoj dio odgovornosti za pomanjkanje interesa za imamsku službu u nekim džematima, ali mislimo da su ključevi rješenja negdje drugo, prije svega u socijalnom i radno-pravnom statusu imama. Ne govorimo ovo olahko, već svoj stav temeljimo na studijama i analizama koje smo kao FIN provodili ili u njima učestvovali tokom proteklih godina.”

arapskom jeziku na FIN-u. Kontekstualna interpretacija islama u okviru sekularne države koju mi razvijamo treba biti prezentirana prije svega evropskoj muslimanskoj javnosti, a potom i akademskoj, stručnoj i široj javnosti na evropskim jezicima (engleskom, njemačkom i dr.). Vjerujem da bi naše iskustvo i interpretacija islama bili interesantni i za arapski i muslimanski svijet, i da i njih treba upoznati s našim iskustvom i interpretacijom islama koje im može biti dragocjeno, ali smatram da to nije u ovom trenutku naš prioritet s obzirom na resurse s kojima raspolazemo. Muslimanska i, naravno, šira javnost Evrope bi trebala biti naša ciljna grupa. Vjerujem da će nakon završenih reformskih procesa i to doći ponovo na red.

Pola stoljeća rada Fakulteta islamskih nauka

NOVI MUALLIM: Šta smatrate ključnim prioritetima za budućnost Fakulteta islamskih nauka, posebno u svjetlu trenutnih društvenih, ekonomskih, migracionih i tehnoloških promjena?

HASANI: Zahvalni smo generacijama koje su radile da dođemo u poziciju koja je po mnogo čemu jedinstvena u svijetu islamskog obrazovanja. Koliko je važno unapređivati, još je važnije očuvati dostignuto. Fikhsko je pravilo uvijek prvo spriječiti da nastane šteta pa onda tražiti korist. Fakultet se do sada, za razliku od nekih drugih članica Univerziteta u Sarajevu, nije susreo s problemom nedostatka kandidata za upis na studijske programe, kako na onim programima na kojima je uslov za upis završena medresa, tako ni na programima na

kojima nije postavljen taj uvjet. Imamo široku bazu potencijalnih kandidata u svršenicima osam medresa IZ, ali treba spomenuti i da Studijski program islamske vjeronauke upisuje oko 60% kandidata koji su završili druge srednje škole iz različitih dijelova države. Želim se ovom prilikom zahvaliti upravama i profesorima svih naših medresa koji FIN-u daju makar istu šansu kao i drugim fakultetima koje preporučuju učenicima. Sjećamo se, a to nije bilo davno, antipropagande prema FIN-u kojoj su maturanti bili izloženi od nekih medresanskih profesora.

Ponovno pokretanje master programa na engleskom jeziku se nameće kao važan sadržaj s kojim Fakultet izlazi na evropsku i svjetsku scenu, a u kontekstu demografskih i migracijskih promjena, potreba imama u dijaspori, ovaj program se sam nameće. Naravno, reaktivaciju studija na engleskom treba uraditi uz prethodnu kvalitetnu pripremu kako bismo izbjegli ranije slabosti. I sad bih mogao nabrajati brojne prioritete koji nam se nameću, poput onih koje donose tehnološki razvoj (vještačka inteligencija i dr.), novi stilovi života koji atakuju na duhovnost, moral i dignitet čovjeka i sl. Pred nama je 2027. kada ćemo obilježiti pola stoljeća rada Fakulteta i već smo počeli pripreme za obilježavanje jubileja. Pored svega toga, ono što kao dekan i sada već stariji profesor zaista smatram prioritetom jeste da otvorimo stalni kanal podrške mladim saradnicima i nastavnicima Fakulteta da studijsku godinu ili čak master ili doktorski studij završe van BiH, svejedno da li na Istoku ili Zapadu. Veliki je pritisak na kolegama koji imaju

zakonske rokove da ispune obaveze napredovanja u viša zvanja uz uvjete pisanja knjiga, radova objavljenih u naučnim časopisima, učešća na projektima itd. I pored toga trebaju kročiti u svjetsku akademsku zajednicu

i steći važna međunarodna iskustva. Bez ovog međunarodnog iskustva naša nauka će postajati sve više lokalna, s naglaskom na reciklažu već rečenog. Drugim riječima, polahko bismo se zatvarali u sebe.

Ulaganje u nastavni kadar je pretpostavka svih uspjeha. I da se vratimo na prvo pitanje, pogledajte uspješne lidere u povijesti muslimana. Uvijek je uz dobrog lidera veoma blisko bio dobar muallim.

الموجز

حوار مع الدكتور مصطفى حساني عميد كلية الدراسات الإسلامية
بجامعة سراييفو
الاستثمار في الكادر التدريسي شرط أساسي للنجاح في كافة المجالات
ألفيدين سوباسيتش

تعتبر كلية الدراسات الإسلامية بجامعة سراييفو (الكلية) أهم مؤسسات التعليم العالي لدى المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك. في هذا الحوار يتحدث الأستاذ الدكتور مصطفى حساني عميد الكلية عن دور الأئمة ومعلمي الدين المنبثق من رسالتهم، وعن تطلعات المجتمع المعاصر، والتحديات في تعليم طلاب هذه الكلية الذين سيصبحون كوادراً في المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك كالأئمة والخطباء ومعلمي الدين ومدرسي التربية الإسلامية في المدارس وأساتذة الدراسات الإسلامية. وبالإضافة إلى ملاءمة المناهج الدراسية للمعايير العلمية والتعليمية العالية، ومتطلبات العصر، وإلى احتياجات المشيخة الإسلامية لتنظيم الأنشطة الدينية التعليمية داخل البوسنة والهرسك وفي المهجر، توجد أيضاً تحديات الفهم المناسب للتعبيرات الدينية المختلفة بين الشباب الذين لا يسعون إلى تحديد التزامهم الديني ضمن الشرح المؤسسي للإسلام في البوسنة والهرسك. ولفت الأستاذ حساني الانتباه إلى استمرارية الإصلاحات في هذه الكلية وإلى الإصلاح الجديد للتعليم العالي الذي تقوم به المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك.

الكلمات الرئيسية: مصطفى حساني، إصلاح التعليم، كلية الدراسات الإسلامية، الإمام، معلم الدين.

Summary

INVESTMENT IN TEACHING STAFF IS A PRIMARY REQUIREMENT FOR SUCCESS

Faculty of Islamic Studies of Sarajevo University (FIN) is the most important higher education institution of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina. Its dean, prof. Dr. Mustafa Hasani in this interview talks about the significance and the role of *imams* and *mua'llims* regarding their mission, as well as about the expectations of society in contemporary times, challenges facing the students of this faculty, who are simultaneously future employees of the Islamic Community as *imams*, *hatibs*, *mua'llims* teachers for the subject of Islamic religious studies in schools, professors of Islamic studies. Besides the challenge of arranging the teaching plan and programme of this faculty to bring it into alignment with standards of higher education, requirements of contemporary times and the needs of the Islamic Community which, in turn, is required to organise religious and educational activities within the community in Bosnia and Herzegovina as well as in its diaspora, the faculty is also faced with the challenge of adequate understanding of diverse manifestation of subjective spirituality in youth which is not attempting to define its religious sentiment within the institutionalised exegesis of Islam in Bosnia and Herzegovina. Professor Hasani also reflected on the topic of the continuity of reform in this faculty and also gave some insight into the latest reform of higher education implemented by the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Mustafa Hasani, education reform, Faculty of Islamic Studies, imam, mua'llim